

УДК 902 (477)“632”(092) В. Савич

ПАЛЕОЛІТОЗНАВЕЦЬ ВОЛОДИМИР САВИЧ: ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Руслан КОРОПЕЦЬКИЙ

*Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України
бул. Винниченка, 24, Львів 79008, Україна
e-mail: ruskor@ukr.net*

У статті висвітлено основні віхи життя та наукові досягнення археолога Володимира Петровича Савича. Головну увагу зосереджено на результатах проведених ним польових досліджень таких стоянок як Липа-I, VI, Кременець-I (Куличівка). Подано повний список основних наукових праць вченого.

Ключові слова: Володимир Савич, Волинь, Куличівка, Липа, пізній палеоліт.

Повоєнний час ХХ ст. став одним з важливих періодів на шляху розвитку української археології, насамперед з точки зору розгортання польових досліджень та накопичення фактичного матеріалу. Тоді в полі працювали численні археологічні експедиції, які вивчали різночасові пам'ятки. В одній з таких експедицій довгий час працював Володимир Савич (фото 15).

Він народився 27 липня 1923 р. у селянській родині в с. Ігровиця неподалік Тернополя. Його молоді роки співпали з низкою важливих історичних подій: приєднанням західноукраїнських земель до Радянського Союзу, Другою світовою війною, які суттєво вплинули на долю Західної України і не могли не відбитися на його особистому житті. Попри це, юність Володимира Савича можна вважати звичайною для сільського уродженця. Він навчається у 1931–1938 та 1939–1940 рр. у початковій школі в рідному селі. Згодом в 1944 р. закінчує середню освіту у м. Золочеві (Львівська обл.).

Подальші корективи в життя Володимира Савича вносить війна. У 1944 р. він був призваний до Радянської армії одночасно з батьком (на війні їхні шляхи розійшлися – батько був приписаний до штабу, а син служив у польовій армії) та приймав участь в операціях 610 винищувального протитанкового полку 3-го Білоруського фронту, зокрема у бойових діях під Кенігсбергом. Однак і після перемоги над Німеччиною бойовий шлях Володимира Савича не закінчився. Він був переведений на східний театр військових дій, де як боєць 536 винищувального протитанкового полку Забайкальського фронту воював проти Японії в Маньчжурії та Китаї. Показово, що за чотири роки війни він не одержав жодного серйозного поранення. Володимир Савич був нагороджений орденами та медалями “За

відвагу”, “За перемогу над Німеччиною”, “За взяття Кенігсбергу”, “За перемогу над Японією”¹. Демобілізували його лише у 1947 р. Одразу з поверненням до мирного життя Володимир Петрович продовжив здобувати освіту – на історичному факультеті Львівського державного педагогічного інституту він навчався впродовж 1947–1952 рр. і одержав спеціальність вчителя історії середньої школи.

Після закінчення інституту він стає співробітником Львівського історичного музею, де працює до 1967 р. спочатку молодшим науковим співробітником, а з 1959 р. – завідувачем відділу історії первісного суспільства (фото 18–21). Водночас “без відриву від виробництва” закінчує заочну аспірантуру (1954–1960) з археології при Інституті суспільних наук АН УРСР. Науковим керівником для молодого спеціаліста став знаний палеолітознавець Олександр Черниш. Одночасно Володимир Савич провадить активну суспільну діяльність, широко популяризуючи археологічну науку. Зокрема, у 1950-х роках він керує організованим на базі Історичного музею історико-археологічним гуртком для учнів старших класів, допомагає в організації шкільних музеїв, читає популярні лекції з археології, приймає участь в укладанні музейного путівника².

Навчання і робота в музеї остаточно пов’язують життя Володимира Петровича зі Львовом. У цьому місті влаштовується і його особисте життя. У 1953 р. він одружується з Ольгою Іванівною Котигорошко (фото 16, 17). Незабаром у подружжя народжуються двоє синів: Ігор та Олег.

Треба зазначити, що досвід, здобутий В. Савичем під час роботи в музеї, не раз придався йому в майбутньому. Зокрема, у 1970–1980-х роках він виступає консультантом при побудові експозицій у Тернопільському та Кременецькому краєзнавчих музеях, фонди яких, крім того, щедро поповнює колекціями з розкопаних ним палеолітичних стоянок. Робота в історичному музеї також розширила його науковий кругозір. У складі організованих музеєм експедицій він досліджує різночасові пам’ятки по усій Західній Україні. Працює під керівництвом І. Свешнікова у Звенигороді, розкопуючи територію давньоруського міста (фото 20) та поховальні комплекси різних періодів³; вивчає пам’ятки трипільської культури, доби бронзи, скіфського часу та культури полів поховань на території Львівської, Рівненської та Тернопільської обл.⁴ Однак головна сфера наукових інтересів вченого вже окреслена. Він – дослідник палеоліту. Саме в такій якості

¹ *Савич В.* Анкета ветерана Великої вітчизняної війни // Науковий архів Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України

² *Савич В. П.* Львівський історичний музей. Відділ історії первісного суспільства. Путівник. – Київ, 1966. – 78 с.

³ *Свешніков І. К.* Археологічні роботи Львівського історичного музею в 1952–1957 рр. // Археологічні роботи музею в 1952–1957 рр. – Львів, 1959. – С. 3–28.

⁴ *Савич В. П.* Нові пам’ятки доби полів поховань на території Львівської і Тернопільської областей // МДАПВ. – Київ, 1959. – Вип. 2. – С. 114–118.

Володимир Савич “підвищує кваліфікацію” у Дністрянській палеолітичній експедиції ІСН АН УРСР, якою керує його вчитель Олександр Черниш та Костенківській палеолітичній експедиції (1960). З палеолітом пов’язана тема його кандидатської дисертації. І перші його власні стаціонарні розкопки в якості керівника експедиції також були дослідженням палеолітичної стоянки.

З 1960 р. Володимир Савич проводить комплексне дослідження регіону Південно-Західної Волині. Вивчення пам’яток доби палеоліту на цих територіях почалися ще на зламі XIX–XX ст. Такими вченими, як Л. Савицький, О. Цинкаловський, М. Островський, М. Рудинський зафіксовано кілька десятків пунктів та місцезнаходжень, проводились розвідкові та стаціонарні дослідження. Однак за невеликим винятком вони носили спорадичний характер, їх результати часто не публікувались у повній мірі. Деякі пам’ятки залишались відомими лише на рівні підйомного матеріалу. Роботи Володимира Савича мали дві головні цілі. По-перше, максимально охопити розвідками територію Південно-Західної Волині, щоб створити узагальнюючу картину заселення регіону давніми людьми в добу палеоліту; по-друге, стаціонарними розкопками вивчити найбільш перспективні стоянки та місцезнаходження. Діяльність науковця в обох напрямках принесла вагомий результат. Він відкрив понад 50 нових пунктів, потроївши таким чином кількість палеолітичних пам’яток, відомих в досліджуваному регіоні на той час. Крім того, він вводить у науковий обіг три багатощарових поселення, вивчені багаторічними розкопками.

Передує у цьому ряду стоянка Липа-VI. Пам’ятка розташована на півовальному виступі північного схилу Збитинського плато в ур. Загорода і Глинище. Попередньо тут зафіксовано два пізньопалеолітичних пункти, однак В. Савич своїми дослідженнями довів, що вони були складовими частинами єдиної стоянки⁵. Розкопки тривали впродовж чотирьох польових сезонів – з 1960 по 1963 рр. На розкопаній ділянці в 353 м² було виявлено рештки шести пізньопалеолітичних культурних шарів (три нижні шари простежено на площі 150 м²). Вже перший рік досліджень показав складну стратиграфічну ситуацію на пам’ятці. У семиметровій товщі зафіксовано 14 ґрунтових прошарків. Середня потужність культурних шарів становила 20–30 см, з стерильними прошарками від 0,45 до 1,5 м⁶. Рештки поселень залягають нерівномірно, утворюючи скупчення, які В. Савич трактує як рештки наметоподібних жител. Насиченість культурних шарів була неоднаковою – від 100 до 5000 виробів.

Сировиною для артефактів служив тонкокристалічний кремій з туронських ярусів; колір чорний, сірий або коричневий (медовий). Деякі

⁵ Савич В.П. Пізньопалеолітичне населення Південно-Західної Волині. – Київ, 1975. – С. 51.

⁶ Там само.

жовна мають нерівномірне (смугасте або плямисте), переважно сіро-чорне забарвлення. Необхідно наголосити, що цей локальний різновид кременю, який ще має назву “волинський”, використовувався в якості базової сировини на усіх пам’ятках регіону. Його основними ознаками виступають досить висока міцність, легкість обробки, гострі краї сколів. Висока якість цього кременю спричинила до появи на місцях його виходу стоянок-майстерень, які спеціалізувались на виготовленні знарядь праці не лише для власного вжитку але й “на обмін”. Така спеціалізація одночасно з надлишком сировини наклала своєрідний відбиток на технологію обробки кременю (зокрема це стосується стоянки Куличівка).

Не зважаючи на несприятливі умови для збереження органічних решток, стоянка Липа-VI презентує цікаву збірку виробів з кістки та рогу, які походять з найбільш насичених артефактами шарів. До цієї колекції входять кістяні наконечники дротиків, проколки, молотоподібні знаряддя, руків’я, а також мистецькі вироби: намистини та фрагмент різьбленої людської фігурки (?). Знайдено серію заготовок та відходів виготовлення кістяних знарядь, що дозволило В. Савичу висловити припущення про місцеве продукування останніх⁷.

Базуючись на результатах опрацювання збірок кістяних та крем’яних виробів, він датує шари V та IV ранньомадленським часом, а III-I – пізньомадленським (фінальною порою пізнього палеоліту). Шар Па за складом збірки крем’яного інвентарю виступає як майже повна аналогія шару III. Різниця полягає хіба що у інтенсивнішому патинуванні кременів шару Па. Матеріали усіх культурних шарів Липи-VI дослідник співставляє з Дністровськими стоянками, насамперед, з пізньопалеолітичними горизонтами Молодового-V⁸.

Потрібно відзначити, що ідея генетичної спорідненості палеолітичних пам’яток Волині та Подністров’я проходить “червоною ниткою” через усі роботи В. Савича і становить головне підґрунтя для усіх його подальших культурно-інтерпретаційних висновків. Водночас він відзначає певну локальну специфіку волинського регіону, яку вбачає насамперед у архаїчності місцевої техніки обробки кременю (присутність великої кількості середньопалеолітичних нуклеусів, кількісні відмінності у типологічному складі колекцій виробів з вторинною обробкою). Однак усі ці особливості В. Савич вважає другорядними, такими, що виникли як результат “специфічних особливостей палеолітичної культури даного

⁷ Савич В. П. Костяные изделия стоянки Липа VI // БКИЧП. – № 36. – Москва, 1969. – С. 136–141.

⁸ Савич В. П. Багатошарова палеолітична стоянка Липа VI // МДАПВ. – Львів, 1962 – Вип. 4. – С. 19–27; *Його ж.* Пізньопалеолітичне населення Південно-Західної Волині. – С. 51–102.

регіону”⁹. Він стверджує, що: “на території південно-західної Волині та Середнього і Верхнього Подністров’я переважають спільні риси палеолітичної культури, які свідчать про єдність її розвитку. Все це дає підстави вважати, що південно-західна Волинь була заселена людьми, які прибули з Подністров’я¹⁰... інфільтрація з Подністров’я... почалась у мустьєрську добу”¹¹. Така позиція мала вирішальний вплив на судження Володимира Савича щодо локальних культур, присутність яких на території Волині відзначають інші дослідники. Зокрема, це стосується “липської культури” вперше виокремленої М. Островським та Г. Григор’євим на початку 1960-х років. В. Савич у своїх роботах регулярно наголошує, що результати його досліджень не підтверджують гіпотези про існування липської культури¹². Щоправда, слідом за своїм учителем Олександром Чернишом, він взагалі не визнавав існування археологічних культур у пізньому палеоліті.

Поселення Липа-I, відкрите В. Савичем у 1960 р., розташоване на півовальному мису високого схилу Збитинського плато в ур. Мокренщина. Після невеликих розвідкових шурфувальних у 1963 р. починаються ґрунтовні дослідження пам’ятки, які тривають лише один польовий сезон 1967 р. Розкопки показали, що на стоянці присутній тільки один культурний шар, який залягає на глибині 1,4–1,95 м у нижній частині делювіальних світло-коричневих лесових суглинків. Його товщина становить 0,3–0,5 м¹³. Культурні рештки вивчено на площі 111 м². На стоянці виявлено велику збірку крем’яних артефактів (близько 5000 одиниць), незначну кількість фауністичних решток, які до того ж знаходились у поганому стані (фрагменти зубів молодих мамонтів) та залишки одного овального житла. Останнє мало розмір 3,6×3,75 м і фіксувалося за лінзоподібним заглибленням, яке мало декілька неглибоких ямок у дні. Частина цих ямок були обкладені кам’яними плитками. Кілька десятків подібних плиток знаходились по краях споруди та на її дні. У житлі виявлене одне вогнище розміром 1,05 на 0,85 м, також частково оконтурене плитками¹⁴. Аналогії

⁹ Савич В. П. До питання про співвідношення пам’яток пізнього палеоліту південно-західної Волині і Придністров’я // Матеріали другої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів, 1968. – С. 110–111.

¹⁰ Там само. – С. 111.

¹¹ Савич В. П. Пізньопалеолітичне населення Південно-Західної Волині. – С. 126.

¹² Савич В. П. Позднепалеолитические поселения на горе Куличивка в г. Кременец (Тернопольская область УССР) // БКИЧП. – Москва, 1975. – № 44. – С. 51; Його ж. Пізньопалеолітичне населення... – С. 36; Его же. Поздний палеолит Волини // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (Каменный век). – Київ, 1987. – С. 56.

¹³ Савич В. П. Пізньопалеолітичне населення... – С. 37.

¹⁴ Савич В. П. Исследование позднепалеолитической стоянки Липа I на Волини // АО 1967 года. – Москва, 1968. – С. 203–204.

для цієї споруди В. Савич вбачає у конструкціях з пам'яток Середнього Подністров'я (Молодове-V, шар 6–7) та на стоянці Гагаріно.

Крем'яні вироби залягали на території поселення нерівномірно. Скупчення простежені у північно-східній частині розкопу. В. Савич наголошує, що майже усі вироби мали інтенсивну блакитну, зрідка білу патину. Аналізуючи колекцію крем'яних виробів Липи-I, дослідник вказує на ряд архаїчних рис та специфічних ознак, що різнять її між іншими одночасовими стоянками близьких територій. Зокрема, це великий відсоток у збірці нуклеусів однібокних та аморфних, значний відсоток знарядь на відщеплах та уламках, архаїчних вістер. Грунтуючись на цих ознаках, В. Савич відносить культурний шар стоянки до домадленського¹⁵ або оріньяк-солотрійського¹⁶ періоду. Найближчі аналогії для нього дослідник вбачає у матеріалах Молодове-V (шар VII)¹⁷.

Володимир Савич “не очікує” із впровадженням у науковий обіг результатів досліджень стоянок біля с. Липа. Він публікує їх у вигляді наукових статей та повідомлень, виступає на конференціях у Києві, Москві, Ленінграді. Матеріали з Волині привертають увагу радянських палеолітознавців: П. Борисковський, О. Рогачов, Г. Григор'єв, П. Єфименко та інші висловлюють зацікавлення у роботах львівського археолога.

У 1967 р. В. Савич переходить на роботу до Інституту суспільних наук АН УРСР. Це, очевидно, був обдуманий крок. Робота в Інституті відкривала нові можливості та давала змогу більше уваги приділяти суто науковим студіям. Одночасно починається новий етап його польової дослідницької діяльності. Він триватиме понад 20 років і буде пов'язаний (за невеликими виключеннями) з однією пам'яткою – Кременець-I (Куличівка), яка знаходиться у межах м. Кременець – районного центру в Тернопільській обл. (фото 22–25). Це був пік і одночасно останній відрізок на довгому шляху археолога. Після Куличівки він більше нічого не розкопує. Саме завдяки цій пам'ятці ім'я палеолітознавця Володимира Савича утвердилось в науці про найдавнішу історію людського суспільства. Матеріали Кременця-I лягли в основу монографічної праці та більшості наукових статей дослідника.

Почалось усе в тому ж 1967 р. Вже у якості молодшого наукового співробітника Інституту В. Савич проводить розвідки в околицях Кременця і, зокрема, збирає підйомний матеріал на г. Куличівка. Таблиці з першими знахідками на цій стоянці не потрапили до звітів про розвідки і збереглися лише в архівах. Пам'ятка вже була відома в науковій літературі. Ще у 1937 р. цю ділянку обстежив Олександр Цинкаловський, який відзначив тут

¹⁵ Савич В.П. Пізньопалеолітичне населення... – С. 49

¹⁶ Савич В. П. Исследование позднепалеолитической стоянки Липа I... – С. 204.

¹⁷ Савич В.П. Пізньопалеолітичне населення ... – С. 50

наявність сильнопатинованих кременів “оріньяцького віку”¹⁸. Велика кількість крем’яних виробів, які масово траплялись у виходах лесових порід на північному схилі гори не раз відзначалися дослідниками і у наступні роки. У 1957 р. тут проводить розвідки Дубно-Кременецька експедиція, яку очолює М. Рудинський¹⁹. Очевидно, Володимир Савич знав про результати попередніх досліджень, починаючи власні розкопки. Однак не тільки це стало причиною його інтересу до перспективної стоянки. Склалось так, що частина гори, саме та, де знаходилась пам’ятка, почала руйнуватись кар’єром фабрики госппобуттоварів, розташованої біля підніжжя гори. Кар’єр служив для видобутку писальної крейди, поклади якої знаходились в основі Куличівки. Таким чином, у перші роки (згодом фабрика і кар’єр припиняють свою діяльність) дослідження Кременця-І носили насамперед рятівний характер. Нижче ми коротко зупинимось на основних етапах досліджень В. Савича у Кременці та спробуємо узагальнити його погляди на інтерпретацію цієї пам’ятки.

Стоянка розміщена на крайній межі північного уступу Поділля, на одному з мисоподібних виступів, обмежених стародавніми балками. В геоморфологічному аспекті район пам’ятки належить до вододілу двох річкових систем – Ікви та Горині. Цікаво, що мис, на якому розкопано стоянку, місцеві мешканці тепер називають просто “Розкоп” (так дослідження Володимира Савича “вплинули” на топографію Кременця), тоді як назва “Куличівка” асоціюється з верхньою частиною гори, що знаходиться на південний-захід від розкопу.

Мис, на якому закладено розкопи В. Савича, являє собою підковоподібне підвищення. Увігнута (західна) частина – триярусний обрив – кар’єр фабрики госппобуттоварів (приміщення фабрики знаходились на нижньому “ярусі”). У деяких ділянках стінки спостерігаються виходи верхньоплейстоценових лесів (північна частина кар’єру) та крейди (південна). З півночі мис закінчується досить різким обривом. Внизу розташовані приватні будинки – район м. Кременець, який тепер носить назву “Щорса”. З сходу, де схил досить пологий, також знаходяться будівлі.

У процесі польового дослідження стоянки можна виокремити два головних етапи. Перший тривав від початку розкопок у 1968 р. до 1979 р. Впродовж цих десяти років відбулось початкове накопичення даних про стоянку. На цій стадії ситуація з заляганням культурних шарів виглядала досить зрозумілою. Дослідник виокремлює чотири рівні залягання культурних решток на пам’ятці: верхні шари доби бронзи і раннього заліза та два пізньопалеолітичних шари. Для з’ясування особливостей залягання

¹⁸ *Cynkałowski A. Materiały do pradziejow Wołynja i Polesia Wołyńskiego. – Warszawa, 1961. – S. 12.*

¹⁹ *Рудинський М. Я. Дубно-Кременецька палеолітична експедиція // АП УРСР. – Київ, 1952. – Т. IV. – С. 143–154.*

грунтів на пам'ятці він залучає спеціалістів-геологів: А. Богущького та І. Іванову. На висновки останньої (пізніше опубліковані²⁰) Володимир Савич спирається характеризуючи стратиграфічну ситуацію Куличівки. Щоправда, з певними зауваженнями І. Іванової, зокрема стосовно виділення стерильних прошарків, він не погоджується.

Тут, мабуть, необхідно зробити короткий відступ, присвячений проблемі стратиграфії пам'ятки. Як кожний археолог Володимир Савич прагнув максимальної ясності у інтерпретації досліджуваного об'єкту. Це, зрозуміло, стосувалось і загальної картини розташування культурних горизонтів. Однак, на жаль, Куличівка не давала такої чіткої картини. Грунтові прошарки на значній частині пам'ятки зазнали серйозних зрушень під впливом природних чинників, що відповідно привело до зміщення (та подекуди змішання) культурних шарів. Це ставило під сумнів саму можливість фіксації горизонтів заселення, не кажучи вже про об'єкти, насамперед житлові споруди. Це добре розуміли геологи, які працювали на стоянці. Усвідомлював (хоч і не завжди визнавав) і сам В. Савич. І хоча ця проблема гостро постає перед вченим лише у кінці 1970-80-х років (з виокремленням III та IV шарів), вона, очевидно, турбувала його від початку досліджень.

Тим не менше, на першому етапі досить чітко вимальовуються два палеолітичних шари Кременця-I, які вирізняються за типологічним складом інвентарю, станом збереження артефактів і глибиною залягання.

Перший (або верхній, як В. Савич його іменує у публікаціях та польовій документації) шар фіксується на рівні 0,93–1,06 м від рівня денної поверхні. Культурні рештки цього шару, так само як і другого, рівномірно розповсюджені по усій розкопаній території (біля 3000 м²). Виняток становить південна частина розкопів II та частково III, де шар I майже не представлений. На території поселення виявлено одне житло, кілька вогнищ та скупчень виробів і відходів. У цьому шарі знайдено предмети давнього мистецтва – кістяну прикрасу та різьблену кістку з антропо- та зооморфними зображеннями. Збірка крем'яних предметів налічує більше 40 тис. екз. Підкреслимо, що збірка матеріалів I шару має набір специфічних ознак, які вирізняють її серед інших культурних шарів стоянки. Це гірше збереження крем'яних виробів (їхня поверхня вкрита блакитною чи молочною патиною, тоді як крем'яні артефакти II–IV шарів переважно непатиновані), та редукція пізньомустьєрських рис в каменобробці (домінування пластин у якості заготовок для знарядь та поява пластинок з притупленим краєм). Останнє дозволило досліднику стверджувати, що I-й шар представляє більш розвинену, порівняно з нижніми шарами, верхньопалеолітичну техніку

²⁰ *Іванова И. К., Ренгартен Н. В.* Материалы к геологии и палеогеографии палеолитической стоянки Куличивка (Тернопольская область УССР) // БКЧП. – Москва, 1975. – № 44. – С. 52–68.

обробки кременю. Аналогії для нього В. Савич вбачає у таких пам'ятках як Липа-I, Пушкарі, Молодове-V (шар 7)²¹.

Другий шар Володимир Савич у звітах та друкованих працях завжди називає нижнім. Відзначимо, що ця назва зберігається і після відкриття третього (та четвертого!) шару Куличівки. Він залягає на глибині 1,93–2,19 м від рівня денної поверхні. Найбільша концентрація культурних решток з цього шару фіксувалася у центральній частині мису Куличівки, на розкопаних ділянках з півдня та півночі їхня кількість помітно зменшувалась. На території поселення виявлено сліди шести жител (переважно діаметром 5,7–7,5 м, хоча два з них мали діаметр 4–5 м). В центральній частині кожного житла знаходився слід від вогнища з вугликами від перепалених кісток та дерева та незначною кількістю крем'яних відщепів, відходів у сажистій масі заповнення. Окрім жител на території поселення було задокументовано п'ятнадцять зовнішніх вогнищ діаметром від 0,85 до 2,5 м – овальної форми з похилими краями, та чотирнадцять скупчень культурних решток – кісток тварин, крем'яних виробів та відходів виробництва, кам'яних плиток, які В. Савич пов'язує з виробничими об'єктами, виокремлюючи в їх числі місця для обробки кременю – овальні чи видовжені за формою, 4,5–9 м завдовжки. Комплекс крем'яних виробів та відходів виробництва поселення другого верхньопалеолітичного шару налічує понад 250 тис. екз. (більша половина усіх збірок Кременця-I). Техніка обробки кременю має помітні пізньомустьєрські риси. Вони виявляються у комплексах пластин, відщепів та відходах; у вторинній обробці. В. Савич вбачав аналогії матеріалам другого верхньопалеолітичного шару Куличівки у збірках пам'яток Кормань-IV (шари 8–7), Молодове-V (шари 10–9) Радомишль, Бабин-I (нижній шар)²².

На другому етапі ситуація з визначенням культурних горизонтів ускладнюється. У 1979 р. на південній ділянці розкопу I вперше виявлено новий культурний шар III. Необхідно відзначити, що цю частину розкопу було досліджено у 1976 р. Тоді на ній зафіксовано лише два “базових” шари. Причини, через які Володимир Савич повернувся до вивчення вже розкопаної (за інформацією звіту за 1976 р.) ділянки нам не відомі. Вчений не пояснює цього на сторінках друкованих праць. Матеріали третього шару знаходилися на глибині 2,8–3,1 м від рівня денної поверхні. Вони концентрувались у північно-східній частині розкопаної площі: на усіх ділянках розкопу IV та у південно-східному куті розкопу I (всього близько 550 м²). Артефакти творили кілька скупчень, які тяжіли переважно до вогнищевих лінз. Колекція крем'яних виробів та відходів становить близько 60500 екз. Типологічний склад крем'яного інвентарю III-го шару та особливості продукування сколів

²¹ Савич В. П. Позднепалеолитические поселения на горе Куличивка в г. Кременец... – С. 47–50; Його ж. Пізньопалеолітичне населення ... – С. 27–36.

²² Савич В. П. Позднепалеолитические поселения на горе Куличивка в г. Кременец... – С. 42–47; Його ж. Пізньопалеолітичне населення ... – С. 16–27.

наводять В. Савича на думку про наявність помітних архаїчних рис у збірці. Вони виражені у частині нуклеусів (дископодібні та односторонні сплющені ядрища мають площадки, підправлені пізньомустьєрською технікою); та знарядь (висока скошена або крута ретуш чи пласка ретуш солютрейського типу). З точки зору дослідника, ці риси – прояв генетичного зв'язку між епохами середнього та пізнього палеоліту. Тому він відносить поселення III-го шару до пам'яток перехідної – початкової стадії пізнього палеоліту. Аналогії цьому поселенню дослідник вбачає у таких пам'ятках як Радомишль, Кормань-IV (шари 8–7), Фогельхерд (Німеччина), Вілендорф, Бечув, Голодец, Енералька (Чехія та Словаччина)²³.

Особлива ситуація з четвертим шаром. Він згадується у звітах тільки двічі (1984–1985 рр. та 1986 р.). Обидва рази В. Савич зазначає, що “залишки шостого поселення, представленого четвертим пізньопалеолітичним шаром, були відкриті у останні роки”²⁴. Натомість у жодному з попередніх звітів нема згадки про четвертий шар, а у звіті за 1979 р. III шар називається найдавнішим та стратиграфічно найглибшим²⁵. Починаючи з 1987 р., дослідник говорить лише про три верхньопалеолітичних поселення Кременця-I²⁶. Єдиний опис стратиграфії четвертого шару та матеріалів з нього міститься у звіті за 1984–1985 рр.²⁷

Рештки цього поселення були простежені на ділянці площею близько 200 м² (розкоп IV, квадрати А-I 1–20). На дослідженій площі виявлено 11728 крем'яних артефактів, переважно знарядь та відходів. Частина їх сконцентрована у чотирьох невеликих скупченнях. Сліди споруд чи вогнищ відсутні. Аналізуючи збірку IV шару В. Савич говорить про пережитки пізньомустьєрського періоду у каменеобробці. Він не наводить жодних аналогій для цієї колекції, наголошуючи на необхідності подальших досліджень²⁸.

Володимир Савич не поставив крапки у польових дослідженнях Куличівки, принаймні не зробив цього з власної волі. У 1989 р. він закладає нову ділянку, розширюючи розкоп IV на схід. Однак обставини, далекі від

²³ Савич В. П. Підсумки досліджень пізньопалеолітичних поселень Куличівки у м. Кременці // МДАПВ. – Львів, 1995. – Вип. 6. – С. 22–25.

²⁴ Савич В. П. Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР 1984–1985 роки. – Львів, 1986. – С. 3; Його ж. Звіт про роботу Тернопільської госпдоговірної обласної археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР за 1986 р. – Львів, 1987. – С. 3.

²⁵ Савич В. П. Звіт про роботу Палеолітичного загону Волино-Подільської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у 1979 р. – Львів, 1980. – С. 3.

²⁶ Савич В. П. Звіт про роботу Тернопільської госпдоговірної археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР за 1987 р. – Львів, 1988. – С. 18.

²⁷ Савич В. П. Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції... – С. 144, рис. 1.

²⁸ Там само. – С. 25.

науки, змушують його припинити розкопки, та й погіршення здоров'я не сприяли підвищеній активності “у полі”. Але навіть на цьому етапі можна констатувати, що даних, зібраних дослідником на стоянці є більш ніж достатньо для створення цілісного уявлення про її культурні особливості. Можливо, інформації було, у певному сенсі, аж надто багато. Враховуючи позначені вище складності стратиграфічної ситуації на пам'ятці, присутність тут багатотисячних збірок крем'яних артефактів лише погіршувала чіткість загальної картини, іноді змушуючи Володимира Савича серйозно сумніватися у власних висновках. Ситуація з четвертим шаром є яскравим тому прикладом. Нам видається також, що він не був цілком упевнений у правомірності виокремлення третього шару (тому й називає регулярно “нижнім” власне шар II). Так чи інакше, дослідження Куличівки було, мабуть основною віхою на шляху Савича-археолога, що дозволило йому продемонструвати усі найкращі риси, притаманні йому як науковцю – насамперед організованість, послідовну методичність.

Тим часом кар'єра Володимира Петровича в Інституті суспільних наук розвивалась поступально, без різких злетів чи падінь. Шість років (з 1967 по 1972 рр.) він обіймає посаду молодшого наукового співробітника. У цей проміжок часу вміщається захист кандидатської дисертації (1969 р.), яка становить своєрідний підсумок діяльності вченого. Її тема: “Пам'ятки пізньопалеолітичного населення Південно-Західної Волині” є остаточною декларацією хронологічних та територіальних рамок, що окреслюють поле наукових інтересів В. Савича. У 1972 р. він переходить на конкурсній основі на посаду старшого наукового співробітника, яку й займає фактично до завершення роботи в інституті.

Рік 1975 відзначився виходом друком першої монографії вченого “Пізньопалеолітичне населення південно-західної Волині”, яка включала у себе як матеріали, що увійшли до кандидатської дисертації, так і найважливіші результати досліджень 1970–1972 рр. (останнє стосується виключно стоянки Куличівка). Робота включає три розділи: історія дослідження регіону, розділ присвячений основним стоянкам, розкопані В. Савичем (Липа-I, VI, та Куличівка) та останній – узагальнюючий, який включає спроби реконструкції господарства пізньопалеолітичного населення регіону та обґрунтування точки зору дослідника на культурно-хронологічну позицію волинських пам'яток серед одночасових стоянок Центрально-Східної Європи. Попри той факт, що ця монографія ґрунтується на результатах ранніх польових робіт В. Савича, відображені у ній погляди залишаються незмінними впродовж усієї наукової кар'єри палеолітознавця.

У кінці 1970-х – на початку 1980-х років стан здоров'я Володимира Савича поступово погіршується. Він страждає від закупорки судин на ногах, переносить важку операцію. Однак до кінця життя не пориває з археологією. Після виходу на пенсію у 1990 р. вчений продовжує працювати на своїй посаді у Інституті. Він припиняє активну польову діяльність,

зосереджуючись на камеральному опрацюванні та аналізі накопаного раніше археологічного матеріалу. Потреба у таких роботах і справді назріла. Згадаємо, що лише палеолітичні стоянки Куличівки дали понад 600 000 крем'яних артефактів, з яких у повному обсязі було опубліковано не більше десятої частини (колекції з розкопів 1968–1972 рр.). Нова монографія, над якою вчений працював у останні роки свого життя, була повністю присвячена пам'ятці Кременець-І. Але вона залишається лише на стадії чорнових записів та попередніх публікацій. У 1995 р. Володимир Савич помирає. Він залишає по собі цінний спадок – на археологічній карті з'явився новий комплекс палеолітичних пам'яток і серед них – стоянки європейського значення, які ще довго привертатимуть увагу палеолітознавців усього світу.

Можна по різному розглядати його науковий доробок. Комуś може здатися, що у працях Володимира Савича надто багато власне описових моментів, натомість теоретична частина представлена менше; що він не надто довіряв думці професійних геологів, або надмірно покладався на теорію про генетичний зв'язок Подністров'я та Волині у палеолітичний час. Однак значення кожного вченого необхідно оцінювати насамперед через вміння вирішувати завдання, поставлені перед ним своєю епохою, часом, в якому він жив. І нам видається, що з цими завданнями Володимир Савич впорався достойно.

Список основних наукових праць Володимира Петровича Савича

1959

Нові пам'ятки доби полів поховань на території Львівської і Тернопільської областей // МДАПВ. – Київ. – Вип. 2. – С. 114–118.

1962

Багатошарова палеолітична стоянка Липа VI // МДАПВ – Львів. – Вип. 4. – С. 19–27.

1964

Мустьєрські знахідки біля с. Липа Рівенської обл. // МДАПВ. – Київ. – Вип. 5. – С. 15–17.

1966

Підсумки досліджень стоянки Липа VI // 40-а наукова конференція присвячена підсумкам науково-дослідної роботи (Львівський університет) за 1965 р. Тези доповідей Суспільно-економічні, історичні, юридичні, педагогічні науки. – Львів. – С. 83–84.

Львівський історичний музей. Відділ історії первісного суспільства. Путівник. – Київ. – 78 с.

1968

Исследование позднепалеолитической стоянки Липа I на Волыни // АО 1967 года. – Москва. – С. 203–204.

До питання про співвідношення пам'яток пізнього палеоліту південно-західної Волині і Придністров'я // Матеріали другої Подільської історико-краснзнавчої конференції. – Львів. – С. 110–111.

1969

Памятники позднепалеолитического населения Юго-Западной Волыни – Автореферат кандидатской диссертации. – Киев. – 19 с.

Исследования позднепалеолитической стоянки Кулычивка // АО 1968 года. – Москва. – С. 262–263.

Костяные изделия стоянки Липа VI // БКИЧП. – Москва. – № 36. – С. 136–141.

1971

Исследования Подольской палеолитической экспедиции // АО 1970 года. – Москва. – С. 231–232.

1972

Исследования Подольской палеолитической экспедиции // АО 1971 года. – Москва. – С. 312–313.

Дослідження багатощарової пам'ятки “Куличівка” на Тернопільщині // Тези і доповіді 15 наукової конференції Інституту археології АН УРСР. – Одеса. – С. 67–69.

1973

Раскопки на горе Кулычивка // АО 1972 года. – Москва. – С. 329–330.

Природа и развитие первобытного общества на территории Юго-Западной Волыни // Первобытный человек, его материальная культура и природная среда в плейстоцене и голоцене: Тезисы докладов Всесоюзного симпозиума. – Москва. – С. 50–51 [соавт. *Богущий А. Б., Татаринев К. А.*].

Разведки в Закарпатской области // АО 1972 года. – Москва. – С. 348 [соавт. *Черныш А. П., Грибович Р. Т., Ярошинский Б. Х.*].

1974

Раскопки многослойного памятника в г. Кременец // АО 1973 года. – Москва. – С. 338–339.

Итоги исследования многослойного памятника Кулычивка в г. Кременце // Материалы по четвертичному периоду Украины к IX конгрессу INQUA. – Киев. – С. 412–423.

Стародавнє населення Прикарпаття і Волині: (Доба первіснообщинного ладу) / Відп. ред. О. П. Черниш. – Київ. – 288 с. [співавт. *Черниш О. П., Пелецишин М. А., Свєшніков І. К., Балагурі Е. А., Крушельницька Л. І.*].

Природа и развитие первобытного общества на территории Юго-Западной Волыни // *Первобытный человек, его материальная культура и природная среда в плейстоцене и голоцене.* – Москва. – С. 143–148 [соавт. *Богущий А. Б., Татаринов К. А.*].

1975

Пізньопалеолітичне населення Південно-Західної Волині. – Київ. – 136 с.

Позднепалеолитические поселения на горе Куличивка в г. Кременец (Тернопольская область УССР) // *БКИЧП.* – Москва. – № 44. – С. 41–51.

Раскопки на горе Кульчивка // *АО 1974 года.* – Москва. – С. 349–350.

1976

Исследование позднепалеолитических поселений в г. Кременец // *АО 1975 года.* – Москва. – С. 390.

1977

Жилище верхнего позднепалеолитического слоя стоянки Куличивка в Тернопольской области // *БКИЧП.* – Москва. – № 47. – С. 121–127.

Раскопки на Кульчивке в г. Кременце // *АО 1976 года.* – Москва. – С. 366–367.

Разведки на Волыни // *АО 1976 года.* – Москва. – С. 367–368 [соавт. *Богущий А. Б.*].

1978

Раскопки Кульчивки в г. Кременец // *АО 1977 года.* – Москва. – С. 382.

Разведки в Тернопольской и Ровенской областях // *АО 1977 года.* – Москва. – С. 383 [соавт. *Богущий А. Б., Черняховский Г. И.*].

1979

Исследование многослойного памятника Кульчивка // *АО 1978 года.* – Москва. – С. 399–400.

1981

Работы Вольно-Подольской экспедиции // *АО 1980 года.* – Москва. – С. 307–308.

Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку / Відп. редактор О. П. Черниш. – Київ. – 310 с. [співавт. *Герета І. П., Грибович Р. Т., Мацкевий Л. Г., Пелецишин М. А., Потушняк М. Ф., Свєшніков І. К., Черниш О. П.*].

1982

Места обработки кремня охотничьих поселений многослойного памятника Кулычивка в г. Кременец // Тезисы докладов XI Конгресса ИНКВА. – Москва. – Т. 3. – С. 270–271.

1983

Исследование многослойного памятника в г. Кременце // АО 1981 года. – Москва. – С. 316–317.

1984

Исследования Волыно-Подольской экспедиции // АО 1982 года, Москва. – С. 327.

1985

Работы Волыно-Подольской экспедиции // АО 1983 года. – Москва. – С. 350–351.

1986

Исследования Кулычивки в г. Кременец // АО 1984 года. – Москва. – С. 301–302.

1987

Поздний палеолит Волыни // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (Каменный век). – Киев. – С. 43–65.

1995

Підсумки досліджень пізньопалеолітичних поселень Куличівки у м. Кременці // МДАПВ. – Львів. – Вип. 6. – С. 22–31.

RESEARCHER OF PALEOLITHIC VOLODYMYR SAVYCH: LIFE AND SCIENTIFIC ACTIVITY

Ruslan KOROPETS' KYI

Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian studies

of National Academy of Sciences of Ukraine

Vynnychenko str., 24, Lviv 79008, Ukraine

e-mail: ruskor@ukr.net

Main stages of life way and scientific achievements of archaeologist Volodymyr Savych are clarified at the article. Main attention is paid to results of field researches carried out by him. Complete list of his scientific works is presented.

Key words: Volodymyr Savych, Volhynia, Koulychivka, Lypa, Upper Paleolithic.

**ПАЛЕОЛИТОВЕД ВЛАДИМИР САВИЧ: ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ И
НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ**

Руслан КОРОПЕЦЬКИЙ

Институт украиноведения имени Ивана Крипьякевича НАН Украины

ул. Винниченка, 24, Львов 79008, Украина

e-mail: ruskor@ukr.net

В статье отображены основные вехи жизненного пути и главные научные достижения археолога Владимира Савича. Внимание, прежде всего, сосредоточено на результатах проведенных им полевых исследований. Представлен полный список основных научных работ ученого.

Ключевые слова: Владимир Савич, Волынь, Кулычивка, Липа, поздний палеолит.

Стаття надійшла до редколегії 18.02.2008

Прийнята до друку 10.06.2008